

LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS

LIETUVOS ISTORIJOS METRAŠTIS

2003 metai

1

LITHUANIAN INSTITUTE OF HISTORY

THE YEAR-BOOK
OF LITHUANIAN
HISTORY

2003

1

VILNIUS 2004

LITAUISCHES INSTITUT FÜR GESCHICHTE

JAHRBUCH
FÜR LITAUISCHE
GESCHICHTE

2003

1

VILNIUS 2004

UDK 947.45

Li 237

Redakcinė kolegija:

Egidijus ALEKSANDRAVIČIUS

Vytauto Didžiojo universitetas

Alfonsas EIDINTAS

Vilniaus universitetas

Zigmantas KIAUPA (pirmininkas)

Lietuvos istorijos institutas

Česlovas LAURINAVIČIUS

Lietuvos istorijos institutas

Ingė LUKŠAITĖ

Lietuvos istorijos institutas

Bronius MAKASKAS

Lenkijos MA istorijos institutas

Jolita MULEVIČIŪTĖ

Kultūros, filosofijos ir meno institutas

Edmundas RIMŠA

Lietuvos istorijos institutas

Jolita SARCEVIČIENĖ (sekretorė)

Lietuvos istorijos institutas

Vladas SIRUTAVIČIUS

Lietuvos istorijos institutas

Saulius SUŽIEDĖLIS

Milervilio universitetas

Redakcinės kolegijos adresas:

Kražių g. 5, 01108 Vilnius

<http://www.istorija.lt>

MARIUS S I R U T A V I Č I U S

**DIPLOMATINIS CEREMONIALAS LIETUVOS DIDŽIOSIOS
KUNIGAİKŠTYSTĖS IR MASKVOS VALSTYBĖS SANTYKIŲ
PRAKTIKOJE (XV–XVI A. SANDŪROJE)**

Pirmojoje tyrimo dalyje* vieną iš svarbiausių tuometinės diplomatijos ypatybių nurodėme tvirtinimą, bylojanti, kad formos ar būdai, kuriais pasiekiamas susitarimas, buvo ne mažiau svarbūs nei pats susitarimo turinys. Todėl kiekvienas veiksmas buvo planuojamas iš anksto, diplomatinės misijos eiga nuo pat pradžių režisuojama griežtomis instrukcijomis, numatančiomis privalomas diplomatinės veiklos formas. Remdamiesi pastarąja aplinkybe postulavome koncepcinį teiginį, kad Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės ir Maskvos valstybės santykių praktikoje vadovautasi tam tikra elgesio sistema (jos pagrindą sudarė abipusiškai pripažįstamos normos ir diplomatinis ceremonialas), determinuojančia ir reglamentuojančia tarpvalstybinių santykių pagrindus. Šiai tarpvalstybinių kontaktų sričiai skyrėme pagrindinį dėmesį, stengdamiesi atskleisti jos, kaip visumos, funkcionavimo mechanizmus. Ankstesniame straipsnyje nagrinėjome tarpvalstybinių santykių organizavimo ir palaikymo principus įtvirtinančias nuostatas: valdovo ir jo diplomatinio atstovo santykio suvokimą, hierarchinio bendravimo nuostatas, reprezentacijos aktą, rango svarbą, neliečiamybės – saugumo sampratą. Taip pat ir šiai sferai artimas diplomatinės hierarchijos, tarpvalstybinio santykio problemas bei su jomis susijusius lygiavertiškumo, viršenybės, statuso klausimus. Šią tyrimo dalį paskyrėme įvairių LDK ir Maskvos valstybės diplomatinio bendravimo praktikoje pasitaikiusių ir šaltiniuose fiksuojamų ceremonialinio elgesio atvejų nagrinėjimui. Struktūriškai išskaidydami

* Žr.: M. S i r u t a v i č i u s, Diplomatinės veiklos normos Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės ir Maskvos valstybės santykių praktikoje (XV–XVI a. sandūroje), *Lietuvos istorijos metraštis*, 2002.2, Vilnius, 2004, p. 5.

bendrajį diplomatinio ceremonialo modelį, aptarsime įvairių jo etapų funkcijas, vertinsime tarpvalstybinio bendravimo normų įtaką ceremonijų formai, galimas jų genetines sąsajas su senosiomis apeigomis.

Prieš pradėdami detalesnę ceremonialinio elgesio atvejų nagrinėjimą, norėtume atkreipti dėmesį į tam tikras teorines nuostatas – diplomatinio ceremonialo tyrinėtojo Williamo Rooseno išskirtas socialinių mokslų idėjas, padėsiančias geriau suvokti šią elgesio sistemos dalį diplomatiniam kontekste. Minėtasis tyrėjas analizės objektui charakterizuoti pasirinko penkias teorines pozicijas. Pirmoji ceremonijas įvardija kaip įprastą ir paplitusią elgesio formą, apimančią sutartines praktikas, kurios laikui bėgant evoliucionavo (vystėsi) ir buvo sakralizuotos. Antrąja atkreipiamas dėmesys į tai, kad ceremonijų metu atliekami ritualai yra mechaniški, jie nuspėjami (laukiami, tikėtini) ir paprastai dalyviai nesiekia jų pakeisti. Nors ceremonialinis elgesys dažniausiai sukelia ypatingas dalyvių ir stebėtojų emocijas, tačiau jos nebūtinai yra susijusios su jų tarpusavio santykiais. Ketvirtąja įtvirtinama nuostata, kad ceremonialinis elgesys yra simbolinis. Jis tam tikru būdu yra susijęs su esama padėtimi, tačiau atliekamais veiksmais nesirengiama jos keisti. Galiausiai ceremonialiniam elgesiui priskiriami tokie bruožai: jis yra standartizuotas, stilizuotas, konvencionalus ir valdomas taisyklių, jame didelis dėmesys teikiamas formai¹.

Be abejo, kaip ir pažymi W. Roosenas, ne viską, ką socialinių mokslų atstovai teigia apie ritualą ir ceremonialą, galima tiesiogiai pritaikyti anuometinei diplomatiškai – reikėtų atsižvelgti į laiko ir visuomenines aplinkybes bei diplomatijos ypatybes. Ypatingumus ir išskirtinumus įtvirtino diplomatinės reprezentacijos pobūdis – hierarchinių santykių principas bei ypatingas valdovo ir jam atstovaujančio pasiuntinio ryšys. Teoriškai tarpvalstybiniai santykiai palaikomi dviejų monarchų kontaktais, tačiau faktinis bendravimas nebuvo tiesioginis, jis organizuojamas per atstovus (reprezentantus). Ceremonijos metu monarcho (aukščiausių vertybių objekto) vardu teikiamas pagerbimas ir palankumas kitos šalies suverenui (kitam aukščiausių vertybių objektui) realiai turėjo būti skiriamas jo reprezentantui, t. y. kontaktą reikėjo palaikyti dviem skirtingais lygiais vienu metu².

Be šio palaus hierarchinio principo valdomų tarpvalstybinių kontaktų pobūdžio, galima išskirti dar keletą ypatybių, kuriomis pasižymėjo abiejų šalių diplomatinėje praktikoje naudojamas ceremonialas. Nemaža ceremonijų elementų dalis priklausė neverbalinio komunikavimo sričiai. W. Rooseno manymu, tokiu būdu perduoti *pranešimai* turėjo stipresnį poveikį, nei perduoti verbalizuotai, nes juose dažniau galima išžvelgti dviprasmiškumą. Tačiau abi bendravimo formas reglamentavo taisyklės ir

¹ W. R o o s e n, Early Modern Diplomatic Ceremonial. A System Approach, *The Journal of Modern History*, 1980, vol. 52, p. 454, 455.

² Ten pat, p. 456.

normos, eliminuojančios galimybę pasiųsti neteisingą pranešimą. Minėtosios taisyklės ir normos neretai būdavo pažeidžiamos apgalvotai, siekiant specialaus efekto. Šiai padėčiai apibrėžti tyrinėtojas išskiria dar vieną lygmenį, tam tikru būdu apjungiantį pirmuosius, kurį įvardija kaip *situacinę komunikaciją* – bendravimą, vykstantį pagal konkretaus atvejo aplinkybes³. Diplomatiniam bendravimui būdingas netiesiogiškas ir užuominos, tad ceremonialo pažeidimai buvo puiki priemonė išreikšti nepasitenkinimą ar pademonstruoti nepalankią poziciją. Pastaroji teoriniuose svarstymuose išreikšta idėja lengviausiai pritaikoma konkretiems tarpvalstybinių santykių įvykiams analizuoti. Ji neleidžia tyrimo sustingdyti pasiroštuose elgesio modeliuose, skatina atsižvelgti į aplinkos fizines savybes, politines realijas, palieka erdvės galimoms neįprastoms situacijoms – precedento atvejams.

***

Pasiuntinybės veikla užsienyje, tik peržengus valstybės sieną, iki pat misijos pabaigos, buvo apipinama įvairiomis procedūromis – ceremonijomis ir ritualais, atribojančiais ir reglamentuojančiais kiekvieną misijos etapą*. Kaip ir daugelyje kitų šalių, taip ir Lietuvos bei Maskvos diplomatinėje praktikoje gyvavo senas paprotys pasiuntinius pasitikti prie valstybės sienos. Kiekviena LDK diplomatinė misija apie savo priartėjimą privalėdavo iš anksto informuoti artimiausio maskvėnų pasienio miesto vaivada, kuris išsiųsdavo žygūnus į Maskvą ir laukdavo atitinkamų instrukcijų. Gavę iš vaivados raštą-leidimą įžengti į šalies teritoriją, pasiuntiniai tęsdavo kelionę. Pasienyje juos pasitikdavo pristavai su nedidele palyda ir nurodydavo tolesnį kelią. Pirmojo oficialaus sutikimo metu prisistatydavo pristavai bei būdavo perduodami ceremonialiniai pasveikinimai valdovo vardu pasiuntinybės nariams. Dalis sutinkančiųjų sekdavo paskui pasiuntinybę iki pat sostinės, vienu metu atlikdami ir apsaugos, ir garbingo eskorto vaidmenį. Tačiau aukštesnio rango pristavai dažniausiai buvo atsiunčiami iš Maskvos⁴. Į Vilnių keliaujančią, sieną peržengusią maskvėnų pasiuntinybę, likus dviems trimis varstams iki artimiausio LDK pasienio miestelio, pasitikdavo Lietuvos didžiojo kunigaikščio pareigūnai (tikslėsius duomenis apie pasiuntinių sutikimą pasienyje turime tik po 1514 m. Smolensko paėmimo)⁵. Tikėtina, kad sienos perėjimo metu taip pat buvo rengiamos analogiškos sutikimo

* Ankstyvojo laikotarpio diplomatinuose dokumentuose ceremonialas užfiksuotas gana fragmentiškai, tad daugelio etapų konstravimui teks panaudoti šaltiniuose ir istorikų studijose sukauptą vėlyvesnių laikų informaciją.

³ Ten pat, p. 467.

⁴ Л. Ю з е ф о в и ч, „Как в посольских обычаях ведется..“ *Русский посольский обычай конца XV – начала XVII в.*, Москва, 1988, с. 61.

⁵ E. B a n i o n i s, *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės pasiuntinių tarnyba XV–XVI amžiais*, Vilnius, 1998, p. 118.

ceremonijos kaip ir Maskvos valstybėje, deja, ankstyvojo laikotarpio šaltiniai apie jas neužsimena. Toliau keliaujama tik iš anksto suplanuotu maršrutu, pakeliui, priklausomai nuo aplinkybių, surengiant keletą ar daugiau sustojimų. Pro šalį vykstančius didžiuosius pasiuntinius kartais pasitikdavo aukšti vietos pareigūnai, kurie diplomatų garbei rengdavo vaišes. Apie tokį sustojimą užsimenama 1494 m. maskvėnų didžiosios pasiuntinybės kelionės į Vilnių aprašyme: netoli Smolensko pasiuntinių kviesti pietums atvyko maršalas Stanislovas Hlebavičius⁶.

Paskutinis pasiuntinybės sustojimas įvykdavo šalies sostinės apylinkėse. Čia jos sutikti iš miesto atvykdavo dvariškiei su palyda. Maskvos valstybėje pastaroji vieta buvo reglamentuota visų rangų diplomatams ir jos pakeitimas galėjo reikšti politinės situacijos pasikeitimus Vilniaus ir Maskvos santykiuose. Pasiuntinius ir pasiuntinėjus sutikdavo prie Dorogomilovo kaimo, kitame Maskvos upės krante, žygūnus – prie artimesnės miesto sienoms upės pusės. Sutikimas būdavo rengiamas vadovaujantis hierarchiniu principu: sutinkančių asmenų titulai ir rangai turėjo atitikti diplomatų rangus ir statusą⁷. Lietuvoje maskvėnų pasiuntinius du tris varstus iki Vilniaus, o kartais ir priemiestyje, pasitikdavo dvarionys su palyda, kurioje galėjo būti nuo poros šimtų iki tūkstančio žmonių⁸. 1494 m. didžiąją rusų pasiuntinybę Vilniaus apylinkėse pasitiko LDK maršalas Liutauras Chreptavičius, tačiau šaltiniai tuokart apie palydą išsamesnių žinių nesuteikia⁹.

Nors bendra sutikimo ceremonialo tvarka abiejose valstybėse buvo panaši į Europos šalyse praktikuojamas procedūras¹⁰, bet, kaip galime spręsti iš vėlyvesniojo laikotarpio šaltinių, keletas ceremonijos elementų skyrėsi. Maskvoje diplomatinės misijos nariai ir sutinkančioji procesija išsirikiuodavo į dvi eiles, kurių viduryje likdavo pasiuntiniai ir svarbiausi priimančiosios pusės ceremonialo dalyviai. Tuo metu buvo nusiimamos kepurės ir nulipama nuo arklių. Atvykėliai išklausydavo sutinkančiųjų nuo savęs ir valdovo vardu sakomų sveikinimų, taip pat privalėdavo padėkoti priimančiajam monarchui už sėkmingą kelionę. Po abipusio prisistatymo ir stereotipinių ceremonialinių formulių visi vėl susėdavo ant arklių ir tęsdavo kelionę

⁶ 1494 03 09 – 1494 04 28 Maskvos didžiojo kunigaikščio Ivano III pasiuntinybė Lietuvos didžiajam kunigaikščiui Aleksandrui taikos sutarties patvirtinimui bei deryboms dėl piršlybų, *Сборник императорского русского исторического общества* (toliau – *Сб Пуо*), т. 35, С. Петербург, 1882, № 25, с. 142.

⁷ Л. Ю з е ф о в и ч, min. veik., p. 70.

⁸ Е. В а н и о н и с, min. veik., p. 118.

⁹ 1494 03 09 – 1494 04 28 Maskvos didžiojo kunigaikščio Ivano III pasiuntinybė Lietuvos didžiajam kunigaikščiui Aleksandrui taikos sutarties patvirtinimui bei deryboms dėl piršlybų, *Сб Пуо*, т. 35, № 25, с. 142.

¹⁰ Z. T a ž b i e r s k i, *Ceremonial dworsko – dyplomacyzny w praktyce negocjacji Polski z Anglią w XVI–XVIII wieku*, Olsztyn, 1986, s. 59–61.

Maskvos gatvėmis iki svečių apgyvendinimo vietos – Pasiuntinių namų¹¹. Tuo tarpu Lietuvoje šios procedūros buvo gerokai supaprastintos: pasitenkinama tik kepurių nusiėmimu, net nenulipant nuo arklių. Sutinkantieji didžiojo kunigaikščio vardu taip pat domėdavosi pasiuntinių sveikata, klausdavo, kaip sekėsi kelionė. Egidijaus Banionio manymu, pasiuntinių sutikimo ceremonialui Lietuvoje nebuvo teikiama daug reikšmės. Tačiau LDK pasiuntiniai, gerai žinodami rusiškus diplomatinius papročius, Maskvoje kovodavo dėl savo ir atstovaujamo valdovo *garbės*¹².

Šalies sostinėje apsistojusios pasiuntinybės veikla prasidėdavo nuo pirmosios audiencijos – iškilmingo priėmimo pas valdovą. Šis vizitas teikė garbę pasiuntiniams ir buvo susijęs su juos siuntusio suvereno pagerbimu. Iš apgyvendinimo vietos į monarcho rezidenciją misijos narius lydėdavo diplomatų statusui adekvataus rango dvaro pareigūnai. Maskvoje tokia kelionė buvo iškilmingesnė nei pasiuntinybės įžengimas į miestą, nes valdovo paliepimu stebėti šią procesiją susirinkdavo didelės minios žmonių. Taip buvo siekiama svetimšaliams sudaryti kuo didesnę įspūdį apie monarcho galybę, o atvykusios pasiuntinybės sureikšminimas turėjo jį išaukštinti tarp savųjų valdinių¹³. Įžengiančius į dvarą diplomatus sutikdavo valdovo dvariškiai ir kiti svarbūs valstybės pareigūnai. Visi jie būdavo išsidėstę pagal tam tikrą tvarką, kurią prižiūrėdavo djakai. Iki pasiekiant audiencijos vietą pasiuntiniams būdavo surengiama keletas sutikimų: nusėdus nuo arklių, užlipus laiptais ir menėse. Kiekvieno sutikimo trukmė priklausė nuo jo svarbumo – trumpiausiai trukdavo pirmasis, ilgiau užtrunkama laiptų viršuje, ilgiausiai – menėse, kur atvykusiuosius sutikdavo aukšto rango valdovo pareigūnai¹⁴.

Vilniuje, pakeliui į audiencijų menę, pasiuntiniams taip pat surengdavo nemažai sutikimų, kurių reikšmė ir skaičius įvairuodavo. 1494 m. pavasarį į Lietuvą atvykusią maskvėnų didžiąją pasiuntinybę į iškilmingą audienciją kviesti atvyko maršalas Grigalius Astikas, dvaro prieangyje pasitiko maršalas Stanislovas Petraškevičius ir kiti dvariškiai, o ant laiptų laukė ponai Stanislovas Kostevičius ir Jurgis Hlebavičius: „*А приезжал по нихъ на подворье звати къ великому князю моршалоко Григорьей Остиковичъ... а на дворе на сенехъ встретить ихъ Станиславъ Петряшковичъ, моршалоко да другой съ нимъ; да на переходехъ у дверей у сенныхъ встретить ихъ пань Станиславъ Костевичъ да пань Юрьи Глебовичъ*“¹⁵.

¹¹ Л. Ю з е ф о в и ч, min. veik., p. 72.

¹² E. B a n i o n i s, min. veik., p. 118.

¹³ С. Г е р б е р ш т е й н, *Записки о Московии*, Москва, 1988, с. 212.

¹⁴ Ten pat, p. 212; Л. Ю з е ф о в и ч, min. veik., p. 94–95.

¹⁵ 1494 03 09 – 1494 04 28 Maskvos didžiojo kunigaikščio Ivano III pasiuntinybė Lietuvos didžiajam kunigaikščiui Aleksandrui taikos sutarties patvirtinimui bei deryboms dėl piršlybų, *Сб Пуо*, т. 35, № 25, с. 142.

Iš visų audiencijų, kurias priimančioji pusė suteikdavo atvykusiems diplomatams, iškilmingiausiai vykdavo pirmoji. Jos metu pasiuntiniai prisistatydavo valdovui, įteikdavo oficialius diplomatinius dokumentus ir dovanas. Prisistatymas prasiždėdavo nuo pagarbos išreiškimo – *nusilenkimo* valdovo ir jo šeimos narių siunčiančiojo pasiuntinį vardu priimančiajam monarchui ir artimiausiems giminaičiams. Ši pagerbimo forma (būdinga abiejų šalių diplomatinei praktikai) priklausė nuo adresanto ir adresato hierarchinio santykio: lygiaverčiam ar statusu žemesniam asmeniui priklausė „paprastas“ *nusilenkimas* (*поклонь*), o rangui aukštesniam – pagarbesnis *žemas nusilenkimas* (*челобитье*). 1487 m. Lietuvos pasiuntinys Maskvos didžiajam kunigaikščiui nusilenkė Kazimiero vardu, o sūnų – Aleksandro ir Žygimanto vardu žemai lenkėsi: „*a на посолстве правиль великому князю оть короля поклонь, а оть королевичевь оть Александра да оть Жигимонта челобитье*“¹⁶. Neretai pabrėžiant adresatų statusų skirtumus ši procedūra kiekvienam jų buvo atliekama atskirai. 1489 m. Maskvos didysis kunigaikštis į Lietuvą vykstančiam maskvenų pasiuntiniui nurodė pirmiausia jo vardu nusilenkti valdovui, vėliau – sūnams ir šias ceremonijas atskirti: „*Первое поклонь правити королю... Да королевичемь оть великого князя поклонитися, которые туть будуть у короля. А правити поклонь на рознь*“¹⁷. Jei pasiuntinybę sudarydavo keletas ar daugiau aukšto rango diplomatų, pagerbimo ceremonija būdavo suskirstoma į keletą dalių, kiekvienam paskiriant vis kitą adresatą. 1494 m. taip prisistatymo metu pagerbimą išreiškė Lietuvos didžiosios pasiuntinybės nariai: „*Пань Петрь правиль великому князю оть великого князя Александра поклонь, а пань Станиславъ правил оть великого князя Александра детемь великого князя, князю Василью князю Юрю, Князю Дмитрею и внуку великого князя князю Дмитрею поклонь же*“¹⁸ (Ponas Petras Aleksandro vardu lenkėsi didžiajam kunigaikščiui, o ponas Stanislovas Aleksandro vardu lenkėsi didžiojo kunigaikščio vaikams: kunigaikščiui Vasilijui, kunigaikščiui Dmitrijui ir didžiojo kunigaikščio anūkui – kunigaikščiui Dmitrijui).

Daugelis tyrinėtojų gana svarbiais audiencijos ceremonialo elementais laiko kvietimą „prie valdovo rankos“ ir klausimą apie diplomatus atsiuntusio monarcho sveikatą. Dėl šaltinių informacijos fragmentiškumo neretai sunku nustatyti iškilmingo

¹⁶ 1487 m. spalio. Lietuvos didžiojo kunigaikščio Kazimiero pasiuntinybė Maskvos didžiajam kunigaikščiui Ivanui III dėl pasienio konfliktų, *Сб Пво*, т. 35, № 1, с. 1.

¹⁷ 1489 12 22 Maskvos didžiojo kunigaikščio Ivano III pasiuntinybė Lietuvos didžiajam kunigaikščiui Kazimierui informuoti apie kunigaikščio Dmitrijaus Vorotynskio perėjimą į Maskvos pusę, *Сб Пво*, т. 35, № 9, с. 40.

¹⁸ 1494 01 17 – 1494 02 12 Lietuvos didžiojo kunigaikščio Aleksandro pasiuntinybė Maskvos didžiajam kunigaikščiui Ivanui III deryboms dėl taikos sutarties sudarymo, *Сб Пво*, т. 35, № 24, с. 112.

priėmimo metu atliekamų ceremonijų eiliškumą (tuomet dar nefiksuojama detali procedūrų tvarka). Aišku tik tai, kad kvietimas „prie rankos“, kaip ir dovanų bei diplomatinė dokumentų įteikimas, sekdamo po *nusilenkimo*. 1500 m. į Lietuvą išvykusiai diplomatinei misijai Maskvos didysis kunigaikštis įteikė instrukciją su nurodymais, kaip elgtis audiencijos metu: „*первое поклонь... Да какъ князь великий о здорovy въспросить и руку дастъ, да велить сести и Ивану сести... Иванъ въставъ, грамота подати верущая. А опосле грамоты речъ говорить*“¹⁹ (pirmiausia nusilenkimas... Kai didysis kunigaikštis apie sveikatą paklaus ir ranką duos ir lieps sėsti, Ivanui atsisėsti... vėliau Ivanui atsistojus paduoti įgaliojamą raštą, o po to kalbą sakyti). Kvietimo „prie valdovo rankos“ procedūra buvo atliekama ir misijos pabaigoje – paskutiniajame diplomatų priėmime. Apie tai užsimenama ankstyvesnės – 1494 m. Maskvos didžiosios pasiuntinybės ataskaitoje, kurioje pažymėta, kad Lietuvos valdovas išleisdamas pasiuntinius padavė ranką: „*и руку даль бояромъ и отпустиль их*“²⁰. Galima manyti, kad XVI a. pradžioje pastaroji procedūra buvo tapusi įprasta ir būtina ceremonialo dalimi, nes jos nebuvimas (eliminavimas) šaltiniuose fiksuojamas kaip ypatingas įvykis. 1501 m. maskvėnų raštininkas, aprašydamas Lietuvos pasiuntinių *išleidimą*, pabrėžia, kad jis buvo surengtas be įprastų ceremonijų: valdovas nevaišino pasiuntinių ir nepadavė jiems rankos²¹.

Klausimas apie užsienio monarcho sveikatą buvo pastarojo pašlovinimas, o rankos padavimas buvo skirtas ne pasiuntinybę siuntusiam suvereniui, o asmeniškai diplomatinės misijos dalyviams²². Todėl šios ceremonijos nebuvimas reikšdavo *negarbę* pasiuntiniams. Leonido Juzefovičiaus teigimu, bendra politinė situacija reikšmingesnės įtakos šiam ceremonialo elementui nedarė, nes priežastys, dėl kurių galėjo būti eliminuojamas pastarasis elementas, neretai būdavo kitokio pobūdžio. Taip galėjo būti rodomas nepasitenkinimas pasiuntinių rangu ar jų elgesiu (pvz., dovanų neatvežimas) arba paprasčiausiai fizinio kontakto vengimas dėl baimės apsikrėsti ligomis, kurios siautė teritorijose, per kurias keliavo pasiuntinybė. Tačiau kartais vadovautasi ir politiniais motyvais, išreiškiant nepasitenkinimą pasiuntinybės

¹⁹ [1500 m. kovas] Maskvos didžiojo kunigaikščio Ivano III pasiuntinybė Lietuvos didžiajam kunigaikščiui Aleksandrui, kuria pranešama, kad į Maskvos pusę perėjo kunigaikščiai Semionas ir Vasilijus Šemiatičiai, *Lietuvos Metrika. Užrašymų knyga 5*, Vilnius, 1993, Nr. 91.1, p. 148.

²⁰ 1494 03 09 – 1494 04 28. Maskvos didžiojo kunigaikščio Ivano III pasiuntinybė Lietuvos didžiajam kunigaikščiui Aleksandrui taikos sutarties patvirtinimui bei deryboms dėl piršlybų, *Сб Пуо*, т. 35, № 25, с. 144.

²¹ 1501 02 21 – 1501 03 04 Lietuvos didžiojo kunigaikščio Aleksandro pasiuntinybė Maskvos didžiajam kunigaikščiui Ivanui III deryboms dėl taikos sudarymo, *Акты относящиеся к истории Западной России* (toliau – *АЗР*), С. Перепбург, 1846, т. 1, № 192, с. 239.

²² E. B a n i o n i s, min. veik., p. 119.

veikla, nenoru daryti nuolaidų. Nors diplomatai elgdavosi pagal jiems suteiktas instrukcijas, Maskvos valstybės veikėjai, siekdami suteikti diplomatiniam konfliktui asmeninį pobūdį, visą kaltę dėl nesėkmingų derybų versdavo pasiuntiniams, o ne juos atsiuntusiam valdovui. Tarpvalstybiniai santykiai dėl tokių incidentų nė kiek nenukentėdavo, dėl jų nenutrūkdavo ir derybos²³. 1501 m. maskvėnų nepasitenkinimą galėjo sukelti emociingas Jono Zaberezinskio pareiškimas apie Lietuvos viršenybę Maskvos atžvilgiu: „ведь же ведаешь, штожь Великое Княжество Литовское к Москве николиж не служило, а Москва къ Великому Княжесву“²⁴ (juk žinai, kad ne Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė Maskvai tarnavo, o Maskva – Didžiajai Kunigaikštystei).

Tuo tarpu LDK diplomatijos tyrinėtojas Egidijus Banionis į pirmą vietą iškelia politinius motyvus ir bendrą tarpvalstybinę situaciją: pasiuntinio kvietimas „priė rankos“ ir paklausimas apie jį siuntusio monarcho sveikatą buvo svarbiausias formalus audiencijos momentas ir vieno kurio nors elemento nebuvimas reiškė konfliktinę situaciją tarp valstybių²⁵. Galima priimti abiejų mokslininkų pozicijas: visų pirma pripažįstant, kad ceremonialinio komponento eliminavimas buvo *situacinės komunikacijos* dalis, atliepanti tam tikro atvejo aplinkybes. Kita vertus, toks žingsnis galėjo būti iš anksto parengta reakcija į susiklosčiusią (konfliktinę) padėtį, naujas pozicijas išreiškiant sumažintu pagerbimu.

Ne mažiau svarbus diplomatinio papročio elementas ir dovanojimų – malonių sistemos dalis buvo dovanų teikimas audiencijos metu. Oficialaus prisistatymo metu pasiuntinybės nariai reprezentuojamo monarcho ir jo šeimos narių vardu priimančiai pusei įteikdavo *dovanas-lauktuves* (*поминки*). Šios ceremonijos tvarka dar nebuvo galutinai nusistovėjusi, gana retai apie ją užsimenama ir to meto šaltiniuose. Iš negausių šios ceremonijos paminėjimų galima būtų išskirti 1494 m. instrukciją maskvėnų pasiuntiniams, kurioje nurodoma ir jos forma, žyminti naują audiencijos etapą: „Да мало посидевь, поминки явити оть великого князя князю Василью а молвити: Иоань Божиєю милостию, государь всеа Руси и великий князь тебе великому князю Александру поминается. А после того князю Семену поминки явити оть великие княгини, а молвити: государини наша великая княгини Софья тебе великому князю Александру поминается“ (Trumpai pasėdėjus, didžiojo kunigaikščio vardu teikti dovanas turi kunigaikštis Vasilijus: Ivanas, Dievo malone, didysis kunigaikštis ir visos Rusios valdovas, tave, didysis kunigaikštis-

²³ Л. Ю з е ф о в и ч, min. veik., p. 115–116.

²⁴ 1501 02 21 – 1501 03 04 Lietuvos didžiojo kunigaikščio Aleksandro ir Lenkijos karaliaus Jono Albrechto pasiuntinybė Maskvos didžiajam kunigaikščiui Ivanui III deryboms dėl taikos, *Сб Пуо*, т. 35, № 67, с. 313.

²⁵ E. B a n i o n i s, min. veik., p. 119–120.

ti Aleksandrai, apdovanoja. Po to kunigaikščiui Semionui teikti dovanas didžiosios kunigaikštienės vardu: mūsų valdovė, didžioji kunigaikštienė Sofija, tave, didysis kunigaikšti Aleksandrai, apdovanoja). Vėliau ši procedūra kartojant ritualines formules tęsiama Maskvos didžiojo kunigaikščio sūnų ir anūko vardu: „сынъ великого князя князь Василей тебе великому князю Александру поминается; сынъ великого князя князь Юрьи тебе великому князю Александру поминается; сынъ великого князя князь Дмитрей тебе великому князю Александру поминается; А после того князю Василью поминки явити отъ внука“²⁶ (didžiojo kunigaikščio sūnus kunigaikštis Vasilijus, tave, didysis kunigaikšti Aleksandrai, apdovanoja; didžiojo kunigaikščio sūnus kunigaikštis Jurijus, tave, didysis kunigaikšti Aleksandrai, apdovanoja; didžiojo kunigaikščio sūnus kunigaikštis Dmitrijus, tave, didysis kunigaikšti Aleksandrai, apdovanoja. Po to kunigaikštis Vasilijus turi įteikti dovanas anūko vardu). Iš šio atvejo ir vėlyvesnio 1495 m. dovanojimų ceremonijos aprašymo²⁷ galime spręsti, kad jos metu taip pat pagal rangą ir hierarchines pozicijas turėjo būti atskiriami adresantai – dovanotojai, kuriuos pasikeisdami reprezentuodavo diplomatinės misijos nariai.

Vakaruose apsikėitimas diplomatinėmis dovanomis buvo tradicinė geranoriškumo ir taikingų intencijų manifestacija²⁸, tuo tarpu visai kitokį pobūdį dovanos įgaudavo Rytuose. Dovanojimai, lenkų istoriko Hieronimo Gralios tvirtinimu, Ivano III dvaro etikete, atsižvelgiant į skaičių ir pobūdį, atitiko Europos vėlyvųjų viduramžių standartus ir tik Vasilijaus III bei Ivano IV laikais toje srityje įvyko esminių permainų (iš atvykstančių pasiuntinių pradėta griežtai reikalauti dovanų, kreipiamas didesnis dėmesys į jų pobūdį, tuo tarpu Vakaruose jos vaidino vis menkesnį vaidmenį). Tam daugiausia įtakos galėjo turėti Maskvos diplomatiniai ryšiai su totoriais, kurie rusų valstybės diplomatijos genezėje užėmė svarbiausią diplomatinės veiklos dalį. Tyrinėtojas mano, kad specifinis dovanų supratimas Rytuose paveikė ir Maskvos diplomatinę ceremoniją²⁹. Be abejo, rytietišku kraštu papročių įtaka prisidėjo prie diplomatinė dovanojimų sureikšminimo, tačiau jų suvokimas skyrėsi: totoriams dovanos visų pirma buvo pasipelnymo šaltinis, tuo tarpu LDK ir Maskvos valstybės diplomatiniam ceremoniale jos turėjo tik simbolinę prasmę. Svarbesne tapo antroji

²⁶ 1494 03 09 – 1494 04 28 Maskvos didžiojo kunigaikščio Ivano III pasiuntinybė Lietuvos didžiajam kunigaikščiui Aleksandrai taikos sutarties patvirtinimui bei deryboms dėl piršlybų, *C6 Puo*, t. 35, № 25, c. 138–139.

²⁷ 1495 08 27 Maskvos didžiojo kunigaikščio Ivano III pasiuntinybė Lietuvos didžiajam kunigaikščiui Aleksandrai priekaištams dėl susitarimų nesilaikymo pareikšti, *C6 Puo*, t. 35, № 40, c. 205.

²⁸ S. N a h l i k, *Narodziny nowożytnej dyplomacji*, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk, 1971, s. 89.

²⁹ H. G r a l a, *Dyplomacja z upominkami w tle. Wokół ceremoniału poselskiego w stosunkach polsko – moskiewskich na przestrzeni XV–XVII wieku, Skarby Kremla. Dary Rzeczypospolitej obojga narodów*, Warszawa, 1998, s. 39.

dovanojimų funkcija, siejama su pagerbimo ir palankumo reiškimu. Vėlesnė praktika rodo, kad dovanojimų – malonių sistema taip pat buvo susijusi su inversine *garbės – negarbės* samprata ir monarcho pozicijos demonstravimu, rodančiu turtingumą, galią, dosnumą. Dovanos galėjo atspindėti požiūrį į diplomatinį kontaktų partnerį, santykį su juo. L. Juzefovičius dovanojimus sieja su valdovo padėties palaikymu, vertindamas juos kaip dosnumo išraišką, tuo metu laikomam idealaus suvereno požymiu (dorybe). O dovanų teikimo ritualą priskiria senam papročiiui, palaikomam įsitikinimo, kad dovanotojas ir tuo pačiu atsidėkojantysis susisieja ypatingu magiškos kilmės ryšiu, kuris nesąmoningai galėjo būti suvokiamas kaip diplomatinį kontaktų veiksnio sąlyga³⁰.

Ivano III valdymo laikotarpiu dovanojimai dar neįgavo tokios reikšmės kaip Vasilijaus III, o ypač Ivano IV laikais, kada netinkamos dovanos ar jų nebuvimas galėjo komplikuoti tarpvalstybinius santykius, tačiau ir tuo metu šio diplomatinio papročio nesilaikymas nelikdavo nepastebėtas. 1503 m. Maskvos diplomatinuose dokumentuose, kuriuose užfiksuotas Aleksandro žygūno atvykimas, pabrėžtinai akcentuojama, kad jis neatvežęs valdovo vardu dovanų: „*a поминки великому князю и детемь оть короля неподаль, а подаль великому князю оть дочери его оть королевы одному карабелникь*“³¹ (karaliaus vardu didžiajam kunigaikščiui ir jo vaikams dovanų neįteikė, tik padavė dukters dovaną didžiajam kunigaikščiui).

Apie kvietimą „prie rankos“, sveikatos paklausimą, dovanų teikimą ankstyvojo laikotarpio šaltiniai užsimena sporadiškai. Neretai po pirmosios ceremonialinio pristatymo dalies dokumentuose minima tik *įgaliojamojo rašto* (*верительной грамоты*) – tuometinio diplomatinį kredencialų atitikmens bei kitų oficialių diplomatinį dokumentų įteikimo priimančiajam monarchui procedūra, ir pateikiamas paskutiniojo audiencijos etapo – *pasiuntinybinių kalbų*, kuriose išdėstomas misijos tikslas, nuorašas. Šių ceremonijų metu teikiamus dokumentus valdovas perimdavo iš savojo pareigūno, kad tiesiogiai nekontaktuotų su kito monarcho valdiniais: toks kontaktas būtų ypač garbingas pasiuntinybei, tačiau nepasitarnautų suvereno *garbei*. Tiesioginis kontaktas praktikuotas gana retai ir naudotas išskirtinio palankumo teikimui³².

Bendroji *įgaliojamojo rašto* struktūra LDK ir Maskvos diplomatinėje praktikoje nuo Kazimiero laikų išliko nepakitusi. Jame, kaip ir kituose to meto diplomatinuose dokumentuose, visų pirma buvo įvardijami pagrindiniai tarpvalstybiniai santykių dalyviai – abiejų šalių suverenai, todėl įgaliojimo tekstas prasidėdavo monarchų

³⁰ Л. Ю з е ф о в и ч, min. veik., p. 52, 54.

³¹ 1503 m. gruodis. Lietuvos didžiojo kunigaikščio Aleksandro pasiuntinybė Maskvos didžiajam kunigaikščiui Ivanui III, *АЗР*, т. 1, № 192, с. 320.

³² Л. Ю з е ф о в и ч, min. veik., p. 122.

titulais. Ankstyvuosiuose Ivano III raštuose vartota trumpoji titlos formulė: „*Отъ великого князя Ивана Васильевича Казимиру, королю полскому и великому князю литовском*“³³ (Didysis kunigaikštis Ivanas Vasiljevičius Lenkijos karalius ir Lietuvos didžiajam kunigaikščiui Kazimierui); tuo tarpu Kazimiero įgaliojimuose buvo vartojamas platesnis titulo variantas: „*Отъ Казимира, Божъею милостью короля полского и великого князя литовского и руского, княжати пруского и жемоитского и иныхъ, великому князю Ивану Васильевичю*“³⁴ (Kazimieras, Dievo malone Lenkijos karalius ir Lietuvos, Rusios, Žemaitijos, Prūsijos kunigaikštijos ir kitų žemių didysis kunigaikštis, didžiajam kunigaikščiui Ivanui Vasiljevičiui). Toliau sekdamo pasiūstojo asmens, jo rango įvardijimas. Dokumentą užbaigdamo stereotipinė formulė, įtvirtinanti pasiuntinio kaip suvereno atstovo statusą bei perduodamą galią veikti jo vardu: „*и что учнить отъ насъ тебе говорити и ты бы ему вериль то есть наши речи*“³⁵ (ir ką ims mūsų vardu jums kalbėti, tu gali tikėti, nes tai mūsų kalbos).

Nors šio diplomatinio dokumento struktūra ir nesikeitė, ilgus metus jame naudotos tos pačios formulės, tačiau neretai jis tapdavo abipusių nesutarimų ir diplomatinėse konfliktų priežastimi. Pastarieji kildavo dėl vieno svarbiausių monarcho rangą ir valdžios galią reprezentuojančių atributų – titulo, o tiksliau dėl naujų jo komponentų, eskaluojančių tuo metu itin jautrią viršenybės problemą. 1493 m. pradžioje Ivanas III pirmą kartą įgaliojamajame rašte panaudojo naują titlos komponentą – *visos Rusios valdovas*: „*Иоанъ, Божъею милостью, государь всеа Русий, и великий князь*“³⁶ (Ivanas, Dievo valia visos Rusios valdovas ir didysis kunigaikštis). Naujoji titulo dalis demonstravo išaugusią Maskvos didžiojo kunigaikščio valdžią, žymėjo naują jo statusą, kurio jokių būdu nenorėjo pripažinti Lietuvos pusė. Prasidėjo nuolatiniai diplomatiniai ginčai, trukę iki XVI a. pradžios, kada LDK

³³ 1488 01 01 Maskvos didžiojo kunigaikščio Ivano III pasiuntinybė Lietuvos didžiajam kunigaikščiui Kazimierui dėl pasienio konfliktų, *Сб Пуо*, т. 35, № 2, с. 6; 1489 12 22 Maskvos didžiojo kunigaikščio Ivano III pasiuntinybė Lietuvos didžiajam kunigaikščiui Kazimierui, kuria pranešama, kad kunigaikštis Dmitrijus Vorotynskis perėjo į Maskvos pusę, ten pat, Nr. 9, p. 40.

³⁴ 1488 03 08 Lietuvos didžiojo kunigaikščio Kazimiero pasiuntinybė Maskvos didžiajam kunigaikščiui Ivanui dėl pasienio konfliktų, ten pat, Nr. 4, p. 14; 1488 12 27 Lietuvos didžiojo kunigaikščio Kazimiero pasiuntinybė Maskvos didžiajam kunigaikščiui Ivanui dėl pasienio konfliktų, ten pat, Nr. 6, p. 19.

³⁵ 1488 01 01 Maskvos didžiojo kunigaikščio Ivano III pasiuntinybė Lietuvos didžiajam kunigaikščiui Kazimierui dėl pasienio konfliktų, ten pat, Nr. 2, p. 6; 1489 12 22 Maskvos didžiojo kunigaikščio Ivano III pasiuntinybė Lietuvos didžiajam kunigaikščiui Kazimierui, kuria pranešama, kad kunigaikštis Dmitrijus Vorotynskis perėjo į Maskvos pusę, ten pat, Nr. 9, p. 40.

³⁶ 1493 01 05 Maskvos didžiojo kunigaikščio Ivano III pasiuntinybė Lietuvos didžiajam kunigaikščiui Aleksandrui, kuria informuojama apie kunigaikščių Vorotynskių, Mezeckių, Blieskių ir Viazemskio perėjimą Maskvos pusėn, ten pat, Nr. 19, p. 81.

sušvelnino pozicijas pradėdama derybas dėl naujojo maskvėnų monarcho titulo pripažinimo sąlygų*.

Pasibaigus audiencijai diplomatinės misijos nariai būdavo kviečiami į iškilmingus pietus. Iš vėlyvesnių šaltinių duomenų galime spręsti, kad juos sudarydavo keliolika ceremonijų: maisto ir gėrimų dalijimas, sveikinimai-pašlovinimai, vykstantys pagal tam tikrą hierarchinę ir ceremonialinę tvarką (kuklesnės vaišės buvo rengiamos ir po tarpvalstybinių sutarčių sudarymo bei paskutiniojo priėmimo – *išleidimo* metu). Ankstyvojo laikotarpio šaltiniuose detalių puotos ceremonialo aprašymų neaptikome, dažniausiai šis pasiuntinybės epizodas fiksuojamas lakoniška žinute: „*того дни ели у великого князя*“³⁷ (tą dieną pietavo pas didįjį kunigaikštį). Kartais užsimenama ir apie vieną kitą vaišių elementą, tačiau jų nepakanka, kad galėtume kalbėti apie bendrąją iškilmingų pietų tvarką Maskvos valstybėje ir Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje, ar net šioje srityje egzistuojančius skirtumus. Iš menkų nuotrupų galime spręsti, kad anuomet gyvavo paprotys pasiuntinybės narius pietų metu kviešti prie valdovo stalo ir monarcho vardu dalinti vyną ir duoną, kuri simbolizavo sveitingumą³⁸. 1503 m. Ivano III instrukcijoje (joje yra daug pamokymų, kaip elgtis misijos metu Lietuvoje) užsimenama ir apie ėjimo prie valdovo taurės tvarką: „*и къ руке ходили и къ чяше все переменяся*“³⁹ (ir prie rankos, ir prie taurės eikite visi pasikeisdami). Apie „duonos valgymą“ kalbama 1494 m. pradžioje Maskvoje taikos sutarties sudarymo proga LDK pasiuntiniams surengtos puotos paminėjime: „*А въ неделю на маслиное заговенье ели хлеба у великого князя, да и пили*“⁴⁰ (O sekmadienį, per užgavėnes, valgė pas didįjį kunigaikštį duoną ir gėrė).

Kaip ir daugeliu kitų ceremonialinio bendravimo atvejų, taip ir šių ceremonijų metu pasiuntinio *garbė* patirdavo išbandymus: kvietimas prie valdovo stalo laikytas pašlovinimu ir malone, jo nebuvimas traktuotas kaip *negarbė*⁴¹. Ir vėl vertėtų paminėti

* Plačiau ši problematika nagrinėjama pirmojoje tyrimo dalyje „Diplomatinės veiklos normos Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės ir Maskvos valstybės santykių praktikoje (XV–XVI a. sandūroje)“.

³⁷ 1492 11 04 – 1492 12 29 Lietuvos didžiojo kunigaikščio Aleksandro pasiuntinybė Maskvos didžiajam kunigaikščiui Ivanui III, pranešanti apie Aleksandro įžengimą į sostą ir dėl pasienio skriaudų, ten pat, Nr. 18, p. 74; 1493 09 16 – 1493 09 23 Lietuvos didžiojo kunigaikščio Aleksandro pasiuntinybė Maskvos didžiajam kunigaikščiui Ivanui III dėl apsauginio rašto didžiajai pasiuntinybei, ten pat, Nr. 23, p. 109.

³⁸ Л. Ю з е ф о в и ч, min. veik., p. 134.

³⁹ 1503 05 07 – 1503 09 24 Maskvos didžiojo kunigaikščio Ivano III instrukcija pasiuntiniams, vykstantiems į Lietuvą paliaubų sutarties patvirtinimui, *Сб Пво*, т. 35, № 76, с. 428.

⁴⁰ 1494 01 17 – 1494 02 12 29 Lietuvos didžiojo kunigaikščio Aleksandro pasiuntinybė Maskvos didžiajam kunigaikščiui Ivanui III dėl taikos sutarties sudarymo ir piršlybų klausimu, ten pat, Nr. 24, p. 134.

⁴¹ Л. Ю з е ф о в и ч, min. veik., p. 130–131.

1501 m. atveji, kada rodant nepasitenkinimą LDK pasiuntinybės veikla buvo eliminuotas ne vienas ceremonialo komponentas – pasiuntiniams nebuvo surengti pietūs, jiems nepaduota vyno taurė, nebuvo kvietimo ir „prie valdovo rankos“⁴². Be atskirų iškilmingų pietų ritualų reikšmingumo, svarbi ir pačių ceremonialinių pietų paskirtis: bendras valgymas turėjo sukurti ypatingą ritualinį ryšį tarp monarcho ir pasiuntinybės dalyvių⁴³. Šiuo atveju galima daryti prielaidą, kad ji atėjusi iš senų tarpbendruomeninių papročių: išsirutuliojo iš įsitikinimo, kad valgant bendrą maistą įgyjamas tarpusavio pasitikėjimas. Taip užsitikrinama, kad valgytojai nedarys vienas kitam žalos, nes bendras valgymas juos fiziškai susiedavo⁴⁴.

***

Aukščiausio lygio derybos vykdavo išimtinai Maskvos valstybėje; į Lietuvą didieji maskvėnų pasiuntiniai keliaudavo tik Maskvoje sudarytų sutarčių patvirtinimui. Pirmąją dieną derybos nevykdavo, ji buvo skirta pasiuntinių prisistatymui. Tolesni abiejų pusių susitikimai dažniausiai rengiami tik po keleto dienų. Reikėjo laiko, kad būtų peržiūrėti atvežti diplomatiniai dokumentai, perskaityti valdovui, parengtas atsakymas. 1494 m. į Maskvą atvykusi LDK didžioji pasiuntinybė pirmąjį oficialų atsakymą į derybinius pasiūlymus gavo praėjus savaitei po iškilmingos audiencijos, iki tol buvo surengti tik konsultacinio pobūdžio abiejų pusių derybinių susitikimai (derybos dėl derybų)⁴⁵. Derybos be preliminarinės (išankstinės, parengiamosios) audiencijos pas valdovą buvo laikomos didele *negarbe* pasiuntiniams, tad pagal tradiciją kiekvienas jų etapas prasidedavo nuo vizito pas monarchą. Tokių vizitų skaičius priklausydavo nuo diplomatų rango, misijos pobūdžio, tarpvalstybinių kontaktų būklės. Ceremonialinė audiencija turėjo pabrėžti tarpvaldovinį diplomatinį kontaktų pobūdį, simbolizuoti monarcho dalyvavimą juose⁴⁶. Minėtajai Lietuvos pasiuntinybei antroji audiencija buvo surengta tik po kelių savaičių: naujas derybų etapas pažymėtas ceremonialinėmis kalbomis, nauju įgaliojamojo rašto įteikimu ir iškilmingais pietumis⁴⁷.

⁴² 1501 02 21 – 1501 03 04 Lietuvos didžiojo kunigaikščio Aleksandro pasiuntinybė Maskvos didžiajam kunigaikščiui Ivanui III deryboms dėl taikos sudarymo, *A3P*, t. 1, № 192, c. 239.

⁴³ Л. Ю з е ф о в и ч, min. veik., p. 130–131.

⁴⁴ R. N u m e l i n, *The Beginnings of Diplomacy*, London, 1950, p. 227.

⁴⁵ 1494 01 17 – 1494 02 12 Lietuvos didžiojo kunigaikščio Aleksandro pasiuntinybė Maskvos didžiajam kunigaikščiui Ivanui III deryboms dėl taikos sutarties sudarymo, *C6 Puo*, t. 35, № 24, c. 122.

⁴⁶ Л. Ю з е ф о в и ч, min. veik., p. 85, 142, 143.

⁴⁷ 1494 01 17 – 1494 02 12 Lietuvos didžiojo kunigaikščio Aleksandro pasiuntinybė Maskvos didžiajam kunigaikščiui Ivanui III deryboms dėl taikos sutarties sudarymo, *C6 Puo*, t. 35, № 24, c. 123.

Abiejų šalių monarchai niekada tiesiogiai nesiderėdavo su pasiuntiniais, jų vardu kalbėdavo atitinkamo rango valstybės pareigūnai. Ši nuostata nuo seno buvo žinoma Bizantijoje ir Turkijoje, ji galiojo ir Lietuvos bei Lenkijos diplomatinėje praktikoje, „švelnesne“ forma taikyta Vakarų Europos šalyse. Tiesioginis valdovo bendravimas (o tuo labiau derėjimasis) su kito suvereno valdiniais būtu pažeidęs hierarchinį santykių principą. Maskvos atveju L. Juzefovičius išvelgia ir kitus šios nuostatos taikymo motyvus, kuriuos susieja su valstybine ideologija bei konkrečia politine situacija – aukščiausios valdžios sustiprėjimu ir jos autoriteto išaugimu. Valdovo žodis įgijo tokią reikšmę, kad galėjo skambėti tik ypatingomis progomis (pvz., ceremonialinių priėmimų metu). Akcentuojama ir praktinė šios nuostatos pusė: deryboms reikėjo patyrusių tarpvalstybinių santykių žinovų, kurie, pasitelkę visus savo sugebėjimus ir žinias, galėtų spręsti iškilusias problemas⁴⁸.

Visi kiti ceremonialiniai priėmimai pas valdovą, nors ir mažiau iškilmingi, būdavo panašūs į pirmąjį. Iš jų išsiskyrė tik paskutinioji atsisveikinimo audiencija, diplomatinuose dokumentuose vadinama pasiuntinių *išleidimu* (*omnyck*). Jos metu valdovas – šeimininkas pats atlikdavo daugumą ceremonialinių procedūrų, simbolizuojančių abipusį „asmeninių“ kontaktų pobūdį⁴⁹ ir skirtų hierarchinio bendravimo aukščiausiu lygiu – santykių tarp monarchų – palaikymui. *Išleidimo* audiencijos metu valdovas iškilmingoje kalboje užsimindavo apie derybas ir jų rezultatus, kartais dėkodavo už dovanas ar paskelbdavo apie atsakomosios misijos rengimą. Reikšminga šio priėmimo dalis buvo atsakomojo pagerbimo išreiškimo – *nusilenkimo* kitos šalies monarchui perdavimo ceremonija. Priėmimo pagerbiami ir pasiuntiniai – jie galėjo būti kviečiami „prie valdovo rankos“ ir jo vardu gauti vaišių – midaus ar vyno taurė.

Remdamiesi išlikusiais ankstyviausiais maskvėniškais diplomatiniais dokumentais galime daryti prielaidą, kad panašia paskutiniosios audiencijos tvarka abiejų šalių diplomatinėje praktikoje vadovautasi nuo XV a. devintojo dešimtmečio pabaigos. 1487 m. Lietuvos pasiuntinių *išleidime* Maskvos didysis kunigaikštis Ivanas III ir jo sūnus pagerbė kitos pusės aukščiausius asmenis: „*отпущь государь со князем Тимофеем приказаль к королю и королевичем поклонь а сынъ великого князя приказаль къ королю челобитье, а къ королевичемъ поклонь*“⁵⁰ (*išleidime* valdovas per kunigaikštį Timotėjų lenkėsi karaliui ir karalaičiams; didžiojo kunigaikščio sūnus karaliui žemai lenkėsi, o karalaičiams nusilenkė). Apie šią ceremoniją

⁴⁸ Л. Ю з е ф о в и ч, min. veik., p. 125, 127.

⁴⁹ Ten pat, p. 125.

⁵⁰ 1487 m. spalio. Lietuvos didžiojo kunigaikščio Kazimiero pasiuntinybė Maskvos didžiajam kunigaikščiui Ivanui III dėl pasienio konfliktų, *Сб Пво*, т. 35, № 1, с. 2.

užsimenama ir kituose vėlyvesniuose pasiuntinybių dokumentuose⁵¹, minima ji ir 1494 m. didžiųjų Maskvos pasiuntinių *išleidime* Vilniuje, pažymint, kad didysis kunigaikštis Aleksandras atsistojęs ir kiek žengtelėjęs iš sosto nusilenkė Maskvos didžiajam kunigaikščiui, didžiajai kunigaikštieni ir jų vaikams. Tuo metu valdovas paduodamas ranką pagerbė ir diplomatinės misijos narius⁵². Panašiai pasiuntiniai būdavo pamaloninami ir Maskvoje: 1503 m. paskutiniajame priėmime Lietuvos ir Lenkijos diplomatai vaišinti midumi, ranką jiems padavė ne tik valdovas, bet ir jo vaikai⁵³. Tačiau, kaip ir kiti ceremonialo etapai, taip ir šis galėjo būti panaudotas pasiuntinių atžvilgiu kaip represinė priemonė, išreiškiant nepasitenkinimą jų veikla ar kitais politiniais sumetimais. Taip atsitiko jau ne kartą minėtos 1501 m. Lietuvos pasiuntinybės Maskvoje metu, kada diplomatų *išleidimas* buvo surengtas be įprastų pasiuntinių pagerbimo ceremonijų⁵⁴.

***

Kulminaciniu diplomatinių santykių etapu tapdavo tarpvalstybinių susitarimų sudarymo ir jų patvirtinimo (ratifikacijos) procesai. Pastarieji buvo pažymimi atliekant iškilmingas ceremonialines procedūras, kurios organizuotos vadovaujantis alternato principu. LDK ir Maskvos valstybės diplomatinėje praktikoje sutartys visada buvo surašomos dviem egzemplioriais. Po patvirtinimo Maskvos valdovo egzempliorių išsiveždavo pasiuntiniai, o Lietuvos didžiojo kunigaikščio vardu sudarytąjį pasilikdavo kita pusė. Vėliau šis sutarties variantas buvo naudojamas ratifikacijos procedūroms LDK. Jų tvarką, atspindinčią ir patį principą, 1494 m. gana preciziškai trumpoje kalboje išdėstė maskvėnų derybininkai: *„ино которой докончальной грамоте быти государя нашего у вашего государя и кь той грамоте государь нашъ печать свою велить привесити и крестъ целуеть да вамь*

⁵¹ 1494 01 17 – 1494 02 12 Lietuvos didžiojo kunigaikščio Aleksandro pasiuntinybė Maskvos didžiajam kunigaikščiui Ivanui III deryboms dėl taikos sutarties sudarymo, ten pat, Nr. 24, p. 135; 1495 05 15 – 23 Lietuvos didžiojo kunigaikščio Aleksandro pasiuntinybė Maskvos didžiajam kunigaikščiui Ivanui III, informuojant, kad maskvėnų pasiuntiniams leidžiama vykti per LDK teritoriją į Moldaviją, prašoma atšaukti kartu su Jelena į Vilnių atvykusius bajorus, išreiškiamas nepasitenkinimas Maskvos pasiuntinių elgesiu Lietuvoje, ten pat, Nr. 36, p. 194.

⁵² 1494 03 09 – 1494 04 28 Maskvos didžiojo kunigaikščio Ivano III pasiuntinybė Lietuvos didžiajam kunigaikščiui Aleksandrui taikos sutarties patvirtinimui bei deryboms dėl pirslybų, ten pat, Nr. 25, p. 143.

⁵³ 1503 03 04 – 1503 04 05 Lietuvos didžiojo kunigaikščio Aleksandro pasiuntinybė Maskvos didžiajam kunigaikščiui Ivanui III deryboms dėl taikos sutarties sudarymo, ten pat, Nr. 75, p. 409.

⁵⁴ 1501 02 21 – 1501 03 04 Lietuvos didžiojo kunigaikščio Aleksandro pasiuntinybė Maskvos didžiajam kunigaikščiui Ivanui III deryboms dėl taikos sudarymo, *АЗР*, т. 1, № 192, с. 239.

дасть, а которой грамоте быти вашего государя у нашего государя и къ грамоте велите вы приписать то, что вы за своего государя крестъ целуете да и печати свои привесите, а какъ будутъ государя нашего боаре у вашего государя, и ему самому на той грамоте целовати крестъ да и печать своя привесити“⁵⁵ (prie mūsų valdovo sutarties rašto, kuris bus pas jūsų valdovą, mūsų valdovas lieps savo antspaudą prikabinti ir kryžių bučiuos ir jums atiduos; o prie jūsų valdovo rašto, kuris bus pas mūsų valdovą, jūs liepkite prirašyti, kad jūs savo valdovo vardu kryžių bučiuojate ir savo antspaudus prikabiniate, o kai mūsų valdovo bajorai bus pas jūsų valdovą, jis pats turės kryžių bučiuoti ir savo antspaudą prikabinti). Tuo metu svarbiausiu dokumento atributu laikytas antspaudas, pasirašymas atlikdavo tik antraeilį vaidmenį. Reikšminga buvo ne tik antspaudavimo forma, spalva etc, bet ir būdas, kuriuo jis pridodamas prie sutarties. Tai galėjo nulemti susitarimo pobūdį ir jį sudarančių pusių įsipareigojimus. Todėl antspaudavimo forma priklausė nuo dokumento tipo: mažiau svarbūs raštai tvirtinami išpaudžiant (uždedant) antspaudą, tuo tarpu prie svarbių tarpvalstybinių sutarčių jis prikabinamas⁵⁶.

Po abiejų sutarties nuorašų parengimo ir jų antspaudavimo, pasiuntinybės nariai buvo kviečiami į iškilmingą priėmimą – sutarties patvirtinimo ceremoniją. Pradžioje kiekvienos pusės atstovas balsu skaitydavo savąjį sutarties nuorašą, kuriuos po šios procedūros sudėdavo ant dubens, o ant jų – kryžių. Iškilnėse dalyvaujančio ir prisiekiančiojo monarcho sutarties variantas turėjo liestis su kryžiumi, todėl jis buvo dedamas viršuje. Tuo metu valdovas sakydavo ceremonialinę kalbą – priesaiką, kurią pabaigęs bučiuodavo ant sutarčių padėtą kryžių. Vėliau savojo monarcho vardu prisiekti ir bučiuoti kryžių turėdavo pasiuntiniai. 1494 m. Maskvoje didysis kunigaikštis Ivanas III taikos sutarties patvirtinimo iškilnėse prisiekdamas kalbėjo apie „dievo valia su mūsų broliu ir žentu, su didžiuoju kunigaikščiu Aleksandru“ pasiektą susitaikinimą ir amžiną bičiulybę, kurią patvirtindamas bučiuojas „ant tų raštų“ kryžių bei įsipareigojās laikytis pasiektų susitarimų. Baigdamas kalbą paliepė pasiuntiniams savojo valdovo vardu bučiuoti kryžių ir patvirtinti įsipareigojimus, ir priminė, kad į Lietuvą atvykus maskvėnų atstovams šias ceremonijas turės atlikti ir pats didysis kunigaikštis Aleksandras, idant tarp valdovų „amžiams įsivyrautų santarvė“⁵⁷. Taigi analogiškas ratifikacijos procedūras atlikdavo ir Lietuvos monarchas: sudarius naują sutarties nuorašą, jis užsienio pasiuntinių akivaizdoje bučiuoda-

⁵⁵ 1494 01 17 – 1494 02 12 Lietuvos didžiojo kunigaikščio Aleksandro pasiuntinybė Maskvos didžiajam kunigaikščiui Ivanui III deryboms dėl taikos sutarties sudarymo, *Cб Puo*, т. 35, № 24, с. 124.

⁵⁶ И. Ю з е ф о в и ч, min. veik., p. 167, 170.

⁵⁷ 1494 01 17 – 1494 02 12 Lietuvos didžiojo kunigaikščio Aleksandro pasiuntinybė Maskvos didžiajam kunigaikščiui Ivanui III deryboms dėl taikos sutarties sudarymo, *Cб Puo*, т. 35, № 24, с. 125.

vo kryžių ir prisiekdavo laikytis susitarimų. Maskvėnai reikalavė, kad naujai surašomos sutarties tekstas būtų identiškas Maskvoje sudarytiems dokumentams, todėl į Lietuvą vykstantys pasiuntiniai kartu veždavosi LDK diplomatų patvirtintą ir Maskvoje paliktą sutarties egzempliorių, kuriuo pasinaudodami tikėjosi užkirsti kelią visiems kitos pusės bandymams pakeisti sutarimų postulatų. 1494 m. į Lietuvą taikos sutarties patvirtinimui vykstantiems didiesiems maskvėnų pasiuntiniams Iva-
nas III instrukcijoje griežtai nurodė, kad iš naujo surašomas sutarties dokumentas turėtų būti sudarytas tiksliai pagal jiems įteikto nuorašo tekstą: „*съ того списка тамо писати dokonчание. А писати слово въ слово, ни приложити, ни уложити ни одного слова*“⁵⁸ (iš to nuorašo surašyti sutartį (užbaigą). O rašyti žodis į žodį, nieko nepridedant nei atimant).

Šių ceremonijų ir ritualų pagrindu laikomas magiškasis pradas, vėliau paslėptas po bažnytinio etiketo sluoksniu. Svarbus buvo trijų elementų fizinis kontaktas – tarp sutarties teksto, švento simbolio ir asmens, duodančio priesaiką. XV–XVI a. kryžiaus, po kuriuo padėtas dokumentas, bučiavimas reiškė, kad pripažįstamas to rašto tikrumas. Po apeigų sutarties raštai įgydavo naują statusą – virsdami *užbaigą* (*дokonчанием*) ir žymėdami diplomatinį santykių tarp abiejų valstybių ciklo pabaigą⁵⁹.

***

Apžvelgti diplomatinio ceremoninio etapai paliudijo, kad daugelis ceremonialinio elgesio elementų atliepė tarpvalstybinio bendravimo įtvirtintas nuostatas ar bent jau buvo stipriai jų veikiami. Be įvardytų funkcijų, dalis ceremonijų ir ritualų turėjo ir kitą paskirtį. Jie ne tik suskirstydavo diplomatinę misiją į tam tikrus etapus, bet tuo pačiu buvo naudojami *pasikeitimams* – *perėjimams* pažymėti. Pastaroji ypatybė ryškiausiai atsiskleidžia diplomatinės misijos kelyje rengiamuose sutikimuose: peržengus šalis skiriančią sieną, pakeliui į sostinę (perėjimas į kitą teritoriją), vykstant į audiencijos vietą (įžengimas į kokybiškai naują erdvę). Jameso Der Deriano tvirtinimu, ceremonijos ir ritualai buvo tokie pat svarbūs kaip ir imunitetai bei privilegijos, nes jie sankcionuodavo *judėjimą* per socialines ir politines sienas. Diplomatijos požiūriu, ypač jos formavimosi laikotarpiais, valstybės ribų ir statuso peržengimas yra toks pats perėjimo ritualas kaip ir vaiko tapimas suaugusiu, viengungio – sutuoktiniu, ar gyvo – mirusiu⁶⁰. Ši pozicija artima R. Numelino idėjoms,

⁵⁸ 1494 03 09 – 1494 04 28 Maskvos didžiojo kunigaikščio Ivano III pasiuntinybė Lietuvos didžiajam kunigaikščiui Aleksandrui taikos sutarties patvirtinimui bei deryboms dėl piršlybų, ten pat, Nr. 25, p. 140.

⁵⁹ Л. Ю з е ф о в и ч, min. veik., p. 175, 177–178.

⁶⁰ J. D e r i a n, *Apie diplomatiją. Vakarų susvetimėjimo genealogija*, Vilnius, 2001, p. 45–46.

kildinančioms juos iš senųjų iniciacijos ritualų, kuriais buvo siekiama „įvesti“ jauną žmogų į vyrystės paslaptis ir išmokyti jį socialinių bei moralinių pareigų (prievolių), nuo kurių priklausė tolesnė bendruomenės egzistencija. Genetinė sąsaja grindžiama tyrinėjimų medžiaga, rodančia, kad iniciacijos ritualai, paplitę beveik visose pasaulio dalyse, iš pat pradžių buvo tarpgentiniai – į juos neretai kviečiami kitos bendruomenės atstovai. Jų metu atliekamos magiškos – religinės ceremonijos vėliau virto socialiniais ritualais ir susisiejo su politinių ir socialinių institucijų vystymusi⁶¹.

Ceremonialinės procedūros LDK ir Maskvos diplomatinėje praktikoje lydėdavo ne tik teritorijos ar erdvės pasikeitimą. Savąjį vaidmenį jos atlikdavo ir socialinių ribų, kurias palaikydavo hierarchinis santykių principas, peržengime. Tarpvaldovinėje diplomatijoje, kurioje kontaktą reikėjo išlaikyti dviem skirtingais lygiais, ceremonijos ir ritualai sušvelnindavo ribų, skiriančių nelygių rangų asmenis, *perėjimą*. Valdovui bendraujant su kito suvereno reprezentantais, padėdavo palaikyti jam pritingantį statusą, saugoti garbę, tuo tarpu pasiuntiniui – deramai atstovauti savąjį monarchą, būti jo „balsu ir veidu“. Diplomatinės tyrinėtojas Raymundas Cohenas, savaip interpretuodamas R. Numelino teiginius, tvirtina, kad diplomatinės derybas galima apibūdinti kaip tam tikrą ritualinio perėjimo rūšį, analogišką jau minėtam bendruomenės nario perėjimui iš vieno statuso į kitą. Diplomatinėje tai būtų santykių pobūdžio ar tarpvalstybinio būvio pasikeitimas (pvz.: iš karo būsenos į taiką sugyvenimą)⁶². Nors šią idėją vargu ar galima būtų tiesiogiai pritaikyti tuometinei diplomatijai, neniveliuojant daugelio jos niuansų, tačiau savąją nišą ji galėtų atrasti viename iš diplomatinio bendravimo – tarpvalstybinių sutarčių sudarymo ir tvirtinimo etape. Ratifikacijos procedūros žymėdavo tam tikro diplomatinio kontaktų ciklo pabaigą, o tuo pačiu, kaip būtų galima manyti, ir *perėjimą* į naują tarpvalstybinių santykių būvį.

⁶¹ R. N u m e l i n, min. veik., p. 140.

⁶² R. C o h e n, *Negotiating Across Cultures*, Washington, D. C., 1991, p. 7.

**DIPLOMATIC CEREMONIAL IN THE PRACTICE OF THE RELATIONS OF
THE GRAND DUCHY OF LITHUANIA AND THE STATE OF MOSCOW
(AT THE TURN OF THE SIXTEENTH CENTURY)**

Summary

MARIUS S I R U T A V I Č I U S

We have devoted this article to the investigation of various instances of ceremonial behaviour encountered in the practice of the diplomatic communication of the GDL and the State of Moscow and recorded in sources. In structurally dividing the general model of the diplomatic ceremonial, we discussed the functions of its various stages and evaluated the influence of the norms of international communication on the form of the ceremonies. The ceremonial is recorded fairly fragmentally in the diplomatic documents of the early period so that the information of later periods, which has been accumulated in sources and studies by historians, had to be used for the construction of many stages.

The activities of legations abroad, from the very crossing of the state border until the end of the mission, were cloaked by various procedures: ceremonies and rituals, which restricted and regulated each stage of a mission. As in the diplomatic practice of many other countries, so in that of Lithuania and Moscow, old customs existed for meeting envoys at the state border. During the first official meeting, the presentation of both sides took place as well as the communication of ceremonial greetings in the name of ruler receiving them to the members of the legation. The last stop of the legation was made in the vicinity of the country's capital. Here courtiers with a train would arrive from the city to meet them. This last place in the state of Moscow was regulated for the entire range of diplomats and a change in its location could mean changes in the political situation in the relations between Vilnius and Moscow. The meeting was organised in accordance with the hierarchal principle: the titles and stations of the persons meeting them had to correspond to the stations and status of the diplomats.

The activities of a legation after it stopped in the country's capital began with its first audience, i. e. the state reception by the ruler. According to tradition, each succeeding stage of a mission was begun with such a visit (negotiations without a preliminary audience with the ruler were considered great *disrespect* for the envoys). The number of receptions would depend on the rank of the diplomats, the nature of the mission, and the state of the inter-ruler contacts. A ceremonial audience had to stress the nature of the diplomatic contacts between the rulers and to symbolise the monarch's participation in them.

Of all the audiences, which the receiving side granted the diplomats who had arrived, the first was the most solemn. During it, the envoys would present themselves to the ruler as well as present their official diplomatic documents and gifts. The presentation would begin with an expression of respect, *bowing* to the monarch and his closest relatives, who were receiving him, in the name of the ruler and his family members who sent the envoy. This form of honour (characteristic of the diplomatic practice of both countries) depended on the hierarchical relationship of the addresser and addressee: a person of equal or lower status was due an 'ordinary' *bow* while one of higher rank was due a more respectful *deep bow*. An invitation 'to take the ruler's

hand' and a question about the health of the monarch who had sent the diplomats were important elements of the audience ceremonial. The latter question was an expression of respect for the dynasty of the other country and the giving of his hand was intended personally for the participants of the diplomatic mission. Therefore the absence of this ceremony would express *disrespect* for the envoys. The reasons, due to which this latter element could be eliminated, were diverse. Displeasure with the rank of the envoys or their behaviour or merely the avoidance of physical contact due to a fear of contracting diseases, which were rampant in the territories through which the legation had travelled, could be shown in this way. Sometimes this was also due to political reasons, e. g. expressing dissatisfaction with the activities of the legation or a reluctance to make concessions.

The presentation of gifts during the audience was a no less important element of diplomatic custom and a part of the system of gifts and favours. During the official presentation, the members of a legation would, in the name of the monarch and his family, which were being represented, present *gifts* to the receiving side. The influence of the Asian regions began with the prominence of diplomatic gifts in the state of Moscow but their conception differed: gifts in the Tartar hordes were first of all a source of gain while they had only a symbolic meaning in the diplomatic ceremony of the GDL and the state of Moscow. Gifts were connected with the expression of homage and favour. During the reign of Ivan III, gifts had not yet acquired the significance they had in the time of Vasili III and especially Ivan IV when improper gifts or their absence could complicate international relations but even at the former time a failure to observe this diplomatic custom did not go unnoticed.

Later the procedure would be observed of presenting to the receiving monarch a *letter of authorisation*, the equivalent of that time of diplomatic credentials, and other official diplomatic documents. After presenting the documents, the ruler would take them from his official so that he would not directly touch the subjects of another monarch: such contact was especially honourable for a legation but would not enhance the *honour* of the sovereign. Although the general structure of a *letter of authorisation* had remained unchanged in the diplomatic practice of the GDL and Moscow since the time of Casimir, the same formulas being used in it for a long time, nevertheless it was frequently misunderstood by both sides and a reason for diplomatic conflicts. The misunderstandings began in 1493 when Ivan III, for the first time in a letter of authorisation, used a new component of his title, i. e. *the ruler of all Russia*, an attribute representing the rank of a supreme monarch and the power of his government. He demonstrated the increased power of the Grand Duchy of Moscow and signalled his new status, which the Lithuanian side in no way wished to recognise.

After the end of the audience, the members of the diplomatic mission would be invited to a state dinner, which consisted of several ceremonies: the serving of the food and drink as well as salutations-toasts, which occurred in accordance with a certain hierarchical and ceremonial order. As with many other cases of ceremonial communication, so also during these ceremonies, the *honour* of an envoy would experience trials: an invitation to the ruler's table was considered an honour and favour; its absence was treated as *disrespect*. Besides the significance of the individual rituals of state dinners, the purpose of the ceremonial dinner itself was important: a common meal had to create a special ritual bond between the monarch and the participants of the legation.

All other ceremonial receptions by the ruler, even though less solemn, would be similar to the first. Of these only the last farewell audience, which was called in diplomatic documents the